

Проф. др Зоран БОЖОВИЋ
(Југославија)

РУСКА ДРАМА НА СЦЕНИ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА /1868-1941/

Већ сам поглед на репертоар Народног позоришта открива да је руска драма у њему заузимала значајно место, али њен стварни допринос развоју српског позоришта и српске драме може се проценити тек кад се одреди њено место у оквиру преводне драме, а затим и њен однос према домаћој драми. До тог циља аутор овог прилога покушаће да дође хронолошким прегледом најзначајнијих збивања у Народног позоришту, као и анализом његовог целокупног репертоара. Прегледности ради, време од 1868. до 1941. приказано је у два неједнака раздобља која раздваја Први светски рат.

Од 1868. до 1914. у Народног позоришту премијерно је приказано 279 домаћих и 737 страних комада.¹ У домаћем репертоару првих деценија преовлађују историјске драме и трагедије; међутим, деведесетих година комедија постепено потискује трагедију. Тако, на пример, у сезони 1898/99. од једанаест премијерно изведених дела било је чак седам комедија. Ипак, Миљковићева историјска слика у пет чинова "Краљевић Марко и Арапин" играла се пуних седам година, од 1894-1901, да би се после краћег одсуствовања вратила на сцену уочи Анексионе кризе. Готово трећину репертоара чине комади с певањем, међу којима има и историјских. Српски драма-

¹ Подаци су узети из књиге "Репертоар Народног позоришта" С. Цветковића /Београд, 1966/ и донекле се разликују од података које дају Б. Стојковић у чланку "Страни репертоар у драми Народног позоришта" /у књизи "Један век Народног позоришта", Београд 1968/ и Ж. Петровић у докторској тези "Удео српских писаца у стварању репертоара Народног позоришта у Београду."

тичари друге половине XIX века још су верни начелу да позориште треба да служи отечеству и да, како је говорио Стерија, буде "школа где се људи уче".² О стању у нашој позоришној уметности речито говори податак да је 1896. Хаџићево "Позориште", као уводник, у неколико наставака, објавило расправу "Позорница као морална установа", коју је Шилер читао још 1784. у Манхајму³.

Узалуд је Матија Бан доказивао да је "Србину драмски облик у крви" и да је он "самом природом свога духа позван да у драматици учини обрт", узалуд је доказивао да се у нашем драмском народном стваралаштву драмски облик истиче "више него у сличним умотворинама којега другог народа."⁴ историја књижевности дала је за право Данилу Живаљевићу, који је 1902. писао да Срби немају своју драмску књижевност као што имају своју песму и своју приповетку.⁵ Незадовољни су српском драмом и Бранко Лазаревић, Јован Скерлић и Сима Пандуровић. Овај последњи 1912. пише: "Наша приповетка је велика степа, а драма' права пустиња. Човек би узео тежак и незахвалан посао на себе кад би у области нашег романа и приповетке тражио примерке чисте и модерне уметности, а био би луд, као краљ Лир, да тако што тражи и у нашој драми".⁶

Пандуровићев суд је колико оштар толико и неправедан. У то време Нушић је већ био познат и признат драмски писац. Уз то, почетком XX века, стање у српском позоришту битно се мења: јављају се први професионални редитељи и сценографи, школовани позоришни критичари. Крајем 1911. за главног редитеља у Народном позоришту постављен је Александар Васиљевић Андрејев, који је у сарадњи са сценографом Владимиром Владимировичем Балузком просто препородио београдску сцену. Промене су захватиле и српску драму. Јавља се друштвена драма, везана углавном за градску средину, која приказује оштре породичне и друштвене сукобе и у којој новац добија пресудну улогу. Мењају се и јунаци: уместо краљева и идиличних сељака, на сцени су мали људи, људи са дна. И још један важан податак: пева се тек у сваком десетом комаду.

Страна дела на репертоару Народног позоришта сведоче о убрзаном развоју српског позоришта. Суочавају се писци и дела најразличитијих праваца, али преовлађује реалистичка, пре свега, француска драма, на којој се успешно одгајају домаћи глумци и писци. Превазилажењу романтичарских традиција доприносе и

² Политика од 19. III 1974, стр. 13.

³ Позориште, 1896, бр. 3,5,6,7.

⁴ М. Бан, "Драмски назори", Краљевска академија, Глас XXV, Београд 1891, стр. 9.

⁵ Д. Живаљевић, "Српска књижевност с почетка XX века", Коло, 1902, књ. III, св. 7, стр. 452.

⁶ С. Пандуровић, "Модернизам у књижевности", Босанска вила, 1912, бр. 17-18, стр. 234.

гостовања позоришних трупа и уметника из Француске и Немачке, Репертоар страних дела знатно је богатији и разноврснији од домаћег. Највише се играју комади који су претходно постигли запажен успех у француском и немачком позоришту, с којима је српско позориште било у најтешњој вези. Тако, на пример, Ибзенони "Стубови друштва" изведени су у Минхену 1877, а у Београду 1878, Метерлинкова "Мона Вана" у Новом театру 1902, а у Народном позоришту 1903. Многи француски комади приказани су у Београду само неколико дана после праизведби у Паризу. Београдском сценом господаре Лабиш, Сарду и Дима Син. Бројем премијера, али не и бројем представа, донекле им конкурише једино Шекспир. Од премијерно изведених страних дела свако друго је француско, свако пето немачко, свако дванаесто руско.

Руску драму код нас бије глас да је слаба и тешко разумљива гледаоцима који нису подробно упућени у руске прилике. То је управник Народног позоришта Милорад Поповић-Шапчанин, у беседи одржаној 27. марта 1888, овако објаснио: "Ни у нас данас нема озбиљнијега књижевника који не би знао руски језик и његову књижевност. Али колико су Руси ненадмашни у причи, до дивљења силни и савршени у роману, у драми су још у постојању, у озбиљном тежењу ка савршенству. Додављено је потпуно издање драмских списа Островског; покушај је одмах учињен с драмом *'Гроза'* и комедијом *'На всякого мудреца довольно простоты'* и *'Доходное место'*, али без најмањег успеха. Островски даје, истина, верне слике московског и осталог варошког живота, али све је то, иако веома занимљиво Русу, нашој публици мало разумљиво, па стога и незанимљиво. Додављена је и проучавана *'Власть тьмы'* од Толстоја. Додуше је и француска драма много загазила у правац реалистичан и не одликује се баш примерном невиношћу, али је овај велики руски романиста у овој драми толико и тако насликао стварни живот сеоског руског сталеза, да требају живци од челика да све то примити и издржати могу. У овој драми има да виде гледаоци грехове најнижега рода, гнусне и одвратне; најзад чују како отац, опака мати и неваљала баба саборно убијају ванбрачно дете, чују крхање костију невинога мученика".⁷

Шапчанинов суд о руској драми није био усамљен. Слична мишљења често су се сретала у српској периодици, већином су долазила са Запада, повремено и из Русије. Ни руска глема није на добром гласу. Најподробније се њоме бави "Позориште" 1904. године. У чланку "О глумчевој уметности" Никола Андрић пише о успеху драме Горког "На дну", па примећује да у Русији ниједно драмско дело не може да се задржи на репертоару због натуралистичке игре

⁷ М. Поповић-Шапчанин, "Позориште и драма", Београд 1888, стр. 12.

руских глумаца, потеклих већином из сељачких опанака⁸. Треба нагласити да је Андрићев чланак објављен у време кад се Московски художествени театар увелико приближавао стотој представи "Ујка Вање" и кад је глас о његовим успесима већ прешао границе Русије.

У мноштву превода са француског и немачког, руска драма у почетку се појављивала ретко, "као комета каква".⁹ До Срба су, као и до Хрвата и Чеха уосталом, стизале само оне драме које су претходно имале успеха у Француској и Немачкој или оне које су по својим карактеристикама биле блиске француској драми. То потврђује и Шапчанинов суд о осредњем руском писцу Александру Ивановичу Палму: "У најновије време истакао се много Палм, правцем у свему подударним са модерном француском комедијом, рецимо са Сардуом. Његова најчувенија комедија „Наш брат Некљуџаев“ данас прелази преко наше позорнице, а други комад, „Старий барин“ већ је узет у разматрање"¹⁰. За тринаест првих година, од 1868. до 1880, у Народном позоришту изведене су само три руске драме. Од 1881. до 1890. изведено је шест, а од 1891. до 1900. - десет руских драма. Међутим, за четрнаест првих година XX века руски писци имали су 21 премијеру, седам пута више него за првих тринаест година рада Народног позоришта. Од Гогоља, чији је "Ревизор" приказан 1870, па до Алексеја Толстоја, чија је трагедија "Смрт Ивана Грозног" приказана 1914, преко сцене Народног позоришта прешли су најугледнији руски драматичари, предвођени Островским и Чеховом, али и неки данас заборављени писци, као што су А. И. Сумбатов и П. П. Гнедич.

Повећано интересовање за руску драму почетком XX века објашњава се, пре свега, великим успехом МХАТ-а на европској турнеји 1906. Био је то прави тријумф руске глуме и руске драме. У опширном извештају из Прага, где је гледао художственике, Петар Коњевић пише: "А ми, који смо у почетку уметничког развијања и који ипак тако радо упиремо очи на Запад, духу нашем туђ и удаљен, ваља да се тргнемо, да се обрнемо овом свежем извору, овој новој уметничкој путањи, њоме да пођемо, од ње да се учимо".¹¹ Успех руског позоришта у свету навео је Управу Народног позоришта да ангажује Андрејева и Балузeka, а они су својим радом учинили да се однос српске критике и публике према руској драми битно промени. Многи сада пишу о благотворном утицају руске књижевности на српске писце и траже више руских комада на београдској сцени. "Да један руски комад - пише Јевта Угричић поводом "Свадбе Кречинског" 1907 - у нашем позоришту доживи

⁸ Позориште, 1904, бр. 26, стр. 2.

⁹ Народни дневник, 1891, бр. 262, стр. 3.

¹⁰ М. Поповић-Шапчаник, "Позориште и драма", стр. 12.

¹¹ Нова искра, 1906, бр. 7, стр. 132.

узаstopце две сасвим пуне куће, то до сада није било. Лепо је што је било сад и - нека тако и буде".¹²

Почетком друге деценије борба за руску драму неодвојива је од борбе за Чехова. Где је Чехов? - питају се много критичари, а Бранко Лазаревић, у осврту на Потапенкову комедију "Битанге", замера Управи што повлађује укусу "трећег сталеза", уместо да на репертоар стави "Три сестре" или "Вишњик".¹³ Истине ради, треба рећи да се "Вишњик" налазио у плану још од 1910. године, али да није успео да изађе на сцену. Уместо њега, 1913. изведени су "Ујка Вања", "Просидба" и "Јубилеј".

Када се пише о утицају руских драматичара на српске, онда се пре свега мисли на Гогоља. Најзаслужнији за то је Нушић, који у предговору "Сумњивом лицу" пише: "Милован Глишић, најнепосреднији ученик Гогољев и најизразитији представник реалистичког правца, био је уједно и најпопуларнији писац, као што је Гогољев, Ревизор' био најомиљенија лектира омладине. Испод таквога снажнога утицаја тешко је било извући се, а комедиографу утолико теже што је тадање наше друштво, напосе бирократија, била тако истоветна с оном из 'Ревизора' да се Гогољ замало па могао сматрати нашим домаћим писцем. Под тим су великим утицајем Гогољевим сви моји комади писани осамдесетих година: 'Народни посланик', 'Протекција', а на првом месту и највише 'Сумњиво лице', које ће свакојачко и у многоме подсетити на 'Ревизора'. На моме оригиналноме рукопису овога комада чак и не пише 'комедија у два чина', као што је то доцније на позоришним листама написано, већ, гогољијада у два чина'¹⁴.

Поред Гогоља, на српску драму утицали су и Чехов и Горки. Чехов се доводи у везу с Нушићем, Ђоровићем, А. Илићем и М. Предићем, а присуство Горког критика је запазила у појединим Нушићевим и Ненадићевим делима.

У периоду од 1918. до 1941. у Народном позоришту премијерно су изведена 152 домаћа дела: у првих једанаест сезона 53, у других једанаест 99. То је податак који, без сумње, говори о добром односу према домаћој драми. Жанровске одреднице, које су дали сами аутори, сведоче да су у првој деценији изведене 23 драме, 14 комедија, 7 комада с певања, 3 трагедије и 3 бајке. Преосталих једанаест премијера чине комади с необичним одредницама, као што су тужна збитија, скерца, новински рапорти, мистерије. У другој деценији слика је битно дукчија. Драма и комедија замениле су места: комедија има 35, а драма само 19 премијера. Повећао се број комада с певањем, сада их је 11. Са четири премијере трагедија је сачувала

¹² Политика, 1907, бр. 1310, стр. 3.

¹³ Б. Лазаревић, "Позоришни живот", стр. 132.

¹⁴ Дела Бранислава Нушића, Београд 1978, књ. 4, стр. 151-152.

своје позиције. Комади с необичном одредницом - парадокс, интерконтинентални спектакл, историјски филм, фељтон - имали су 19 премијера. У двадесет две сезоне домаћи комади изведени су преко 3500 пута: више од трећине иде на комедију, више од четвртине на комаде с певањем, остало чине драме, трагедије итд.

Однос између домаће и стране драме у репертоару Народног позоришта битно се мења. Двадесетих година домаћа драма имала је 53 премијере, а страна двоструко више - 107; тридесетих година: домаћа драма 99, а страна 146. Међутим, када се узме у обзир број представа, слика је друкчија: 714 страних дела изведено је 3837 пута, а 589 домаћих 3515 пута. Тридесетих година се то још боље види: 325 домаћих дела приказано је 2377 пута, а 323 страна дела - 2082 пута. Преведено на језик економске рачунице, према којој се Позориште често равнало, то значи да се домаћа драма радије гледа и да доноси већи приход.

Међу страним комадима, француски су најбројнији и најгледанији. Од готово 4000 представа на француску драму отпада приближно 1400, на енглеску 700, на руску 400, на немачку 300 и на талијанску 250. У поређењу с претходном периодом, опао је удео француске и немачке драме, руска и талијанска ојачале су своје позиције, осетно је напредовала енглеска драма.

Руска драма имала је 33 премијере: 15 у првој и 18 у другој деценији. Прва деценија протекла је у знаку Чехова, Арцибашева и Андрејева, а друга у знаку Островског, Горког, Катајева, Булгакова и Шкваркина. Заступљени су и Лав Толстој, Гогољ и Сухово-Кобилин. Ту су и три драматизације Достојевског и једна Толстоја. Упркос томе што је између два рата и сама реч *руски* изазивала подозрење и што су у вођењу репертоарске политичке учествовали и пандури¹⁵, руска драма је повремено била толико присутна да су појединци осетили потребу да протестују. Тако, на пример, критичар "Мисли" тражи померање од руске "ретко кад успеле драме, к западној литератури, модерној и ранијој, која има услова да остане у књижевности и на позорници".¹⁶ Признајући да се некад грешило што је руски репертоар запостављан, Пандуровић замера Управи што сада иде у другу крајност, па "мало претерује са симпатијама за руску драму и руску уметност".¹⁷

Велики допринос афирмацији руске драме у Народном позоришту дала су гостовања Московског художественог театра. Такозвана Качаловљева трупа, која је у Београд стигла 5. децембра 1920, имала је 35 чланова, међу којима су били Германова, Олга Книпер-Чехова, Вера Греч, Крижановска, Краснопољска, Масалитинов и Пав-

¹⁵ В. Глигорић, "Позоришне критике", Београд 1946, стр. 359.

¹⁶ Мисао, 1925, књ. XVIII, св. 5-6, стр. 953.

¹⁷ Мисао, 1925, св. I, стр. 73.

лов. У обновљеном Мањежу они су дали пет представа: "Вишњик", "Кола мудрости - двоја лудости", "Ујка Вања", "Пред царским дверима" и "Браћа Карамазови". Само "Вишњик" и "Ујка Вања" били су на репертоару трупе у Харкову, остали комади припремљени су накнадно. Одушевљена игром художественика, критика је истицала да у њој нема ни трага од "афектираности, патоса и декламаторства". Примећено је да художественици удахњују живот свему што их окружује, да у њиховом говору има безброј прелива од којих сваки изражава посебно душевно стање. "Отуда смо ми - пише Светислав Петровић - који смо невешти руском језику могли да пратимо тако лепо ове представе, отуда је због интелигенције и финоће дикције, могла да се збуди ова нечувена ствар - коју хоћу да кажем, макар како она била непријатна - да смо ми не разумевајући довољно језик којим они говоре, разумевали ове људе дубље него ли, често, наше рођене глумце."¹⁸ Незапамћен успех художественици су постигли код гледалаца који су се просто отимали о карте и, према сведочењу Милана Дединца, сачекивали своје љубимце после представа, носили их на рукама и пратили у поворкама, као младенце.¹⁹

Художественици су у Београду гостовали још неколико пута и њихова уметност оставила је дубок траг у српском позоришту. То признају сви критичари и сви позоришни радници. Тако, на пример, М. Каваја се жали да је после гостовања художественика тешко писати рецензије о игри наших глумаца, Дединац задовољно констатује да су после тог величанственог догађаја "громовите и емфатичне тираде славног Добрице Милутиновића све ређе одзвањале са београдске позорнице", а В. Глигорић истиче да је Художествени театар представљао револуцију за српско позориште. Реч *художественик* код нас се дуго писала с великим почетним словом, да би затим ушла у наш језик, и у њему заувек остала, као синоним за врхунски глумачки дOMET. Тако 1921, у осврту на извођење "Ревизора" у Народног позоришту, Глигорић истиче да је Гинић најбоље осетио снагу Художественог театра и да је и сам "био у много чему художествен", а Дединац 1948. пише: "Од проласка Московског художественог театра кроз Југославију наш гледалац није успео да смисли лепшу реч кад жели да похвали глумца него да му каже да је играо, "художествено", да је играо као прави, художественик"²⁰.

Утицај Художественог театра на српско позориште не би био ни тако снажан ни тако плодотворан да није наишао на захвалне примаоце. Срећна је околност да су руски глумци стигли у време

¹⁸ С. Петровић, "У позоришту", Београд 1928.

¹⁹ М. Дединац, "Ноћ дужа од снова", Београд 1950, стр. 308-309.

²⁰ Подробније о томе: З. Божовић, "Чехов као драмски писац код Срба", Београд 1985, стр. 157-199.

кад је у српском позоришту сазрела свест о неопходности промена. Тиме се објашњавају и овације Художественом театру и бројни захтеви да се наше позориште угледа на њега. Међутим, наши глумци, редитељи и сценографи нису преузимали од художственика све, већ само оно што је било у складу с њиховом уметничком природом и њиховим уметничким стремљењима. То је процес који има своје неписане законе, који захтева стрпљив и дуготрајан рад и у коме не сме бити наглих и насилних подухвата. Када о томе није вођено довољно рачуна, долазили су неуспеси, као што су "Ујка Вања" /1925/ или "На дну" /1936/.

Појачано интересовање за руску драму у Народном позоришту директна је заслуга художственика. Они су на делу показали да се руска драма може играти, а да при том и сала и благајна буду пуне. Тако су се на репертоару нашле најбоље руске драме, почев од Гогољеве "Женидбе", па преко "Шуме" Островског, Толстојевог "Царства мрака", Чеховљевог "Ујка Вање", "Свадбе Кречинског" Сухово-Кобилина, "На дну" Горког и "Не убиј" Л. Андрејева, до "Зојкиног стана" М. Булгакова.

Први пут од настанка Народног позоришта руска драма постиже и завидан успех код гледалаца. Тако, на пример, Шкваркинова комедија "Туђе дете" изведена је у три сезоне 39 пута, Арцибашевљева "Љубомора" у две сезоне 17 пута, док су "Без мираза" Островског и "Путем цвећа" В. Катајева само у једној сезони приказани 16, односно 14 пута. У чланку "Страни репертоар у драми Народног позоришта" Боривоје Стојковић је изнео податак да је на 255 представа руских и совјетских комада између два рата било око 120.000 гледалаца.²¹ Како је према Позоришним годишњацима број представа руских комада знатно већи, око 400, природно је претпоставити да је и гледалаца било више, отприлике 200.000.

Руска драма се игра, руска драма се гледа, о руској драми се пише, и, што је најважније, руска драма се даје за узор српској. "Да ли је потребно", пита се Боривоје Јевтић 1928, "увек и једино истицати случај художственика, или, одиста, куриозан пример једног Чехова, толико сложеног и финог писца, целог од најтањих психолошких влати, који ипак успева да, по савршеној игри, уђе у широке масе?"²² Наглашавајући да пут до добре домаће драме води кроз позориште, Радослав Веснић 1932. пише: "У том правцу нека нам служи као углед руско позориште које је благодаречи таквом раду могло да створи један Художествени театар и са њим читава плејаду драмских писаца који су победоносно прешли границе своје отаџбине и задивили Европу својом оригиналношћу и величином. /.../ У тесној вези са руским и осталим словенским књижевностима

²¹ "Један век Народног позоришта у Београду", стр. 250.

²² Мисао, 1928, књ. XXVIII, св. 1-2, стр. 104.

и позориштима наша позоришна уметност мора тражити свој пут ка афирмирању".²³ Близак овом схватању је и Душан Николајевић, који у интервјуу пред премијеру своје драме "Волга, Волга", изјављује: "Не заузимајући никакво партијско гледиште, ни десничарско ни левичарско, ја сам покушао да у драми, нарочито кроз сукоб Достојевског са антисловенским светом, покажем да све оно што је неизмерно у овој словенској души /.../ тежи да нађе једно решење светске загонетке. Ово решење ће дати превласт словенском генију и словенском осећању трагедије човека, кога у исто време, кад га вуче земља, дозивају неизмерне висине једног словенског неба. /.../ То небо мрзи западњачку материјализацију неба".²⁴ Николајевић помиње само Достојевског, који није драмски писац, али његове речи односе се на руску књижевност уопште, па и на Чехова. Довољно је подсетити се да је српска критика поводом Чеховљевих дела писала о сукобу словенског алтруизма и западњачког егоизма, као и о јунацима који, приковани за земљу, маштају о небу у дијамантима. Веснић, Николајевић, Велмар-Јанковић, Винавер, Велимир Живојиновић и Тодор Манојловић нису правили разлику између Чехова и словенске драме: пишући о Чехову мислили су на словенску драму, а пишући о словенској драми, мислили су на Чехова.

Овај кратки преглед показује да је руска драма у Народном позоришту током првих седам деценија пролазила кроз различите фазе, од ниподаштавања на почетку, до пуне афирмације на крају. Значајан утицај на њену судбину имало је западноевропско позориште: док је Запад игнорисао, она се с муком пробијала до наших гледалаца, кад се Запад заинтересовао за њу, и ми смо јој одшкринули врата. Међутим, за њену пуну афирмацију у Народном позоришту најзаслужнији су художественици: тек после њиховог гостовања руска драма добија место које јој по вредности припада. Истина, западноевропска драма се и даље више изводи, али у жижи интересовања позоришних људи налази се руска драма, о њој се знатно више пише и расправља. Од 1868. до 1940. на сцени Народног позоришта гостовали су најбољи руски драматичари, трагови њиховог утицаја могу се наћи у делима многих српских писаца, од Бранислава Нушића до Милана Ђоковића.

²³ Југословенски дневник, 1932, бр. 137, стр. 5.

²⁴ Време, 1935, бр. 4978, стр. 10.

Проф. др Зоран Божович

РУССКАЯ ДРАМА НА СЦЕНЕ НАРОДНОГО ТЕАТРА

(Резюме)

Русская драматургия и русский театр в XIX веке не пользовались большой популярностью у сербов. Среди многочисленных переводов французских и немецких пьес русская драма появлялась редко, как "некая комета", да и то благодаря тому, что имела перед этим успех на западно-европейских сценах. Поэтому с 1868-1900 год на сцене Народного театра в Белграде показано лишь девятнадцать русских пьес. В течение первых четырнадцать лет XX века отношение к русской драматургии резко изменилось и в этот период показана двадцать одна русская пьеса. После успеха *Московского художественного театра* на европейских гастролях в 1906 году, русская драма и игра русских актеров стали примером для сербских писателей и актеров.

В период между двумя войнами несмотря на прекращение взаимоотношений с Советским Союзом, русская драма была представлена на сцене Народного театра более чем тридцатью произведениями. Пьесы *Гоголя, Островского, Толстого, Чехова, Андреева, Булгакова* и *Каткова* охотно играли и смотрели, о них много писали и, что важнее всего, их предлагали образцом для сербской драмы.